

Васил Радославов

**БЪЛГАРИЯ
И СВЕТОВНАТА КРИЗА**

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

- © Васил Радославов, *автор*
- © Мартин Чорбаджийски, *автор на предговор*
- © Георги Караманев, *редактор и автор на бележки под линия*
- © Русанка Одринска, *коректор*
- © Калина Павлова, *графично оформление*
- © Янко Илиев, *снимка на корица – ретуш и цвят*
- © Николета Карайончева, *оформление на корица*

„БИ 93“ ООД
София, 2019 г.

ISBN: 978-619-7496-17-8

Васил Радославов

**БЪЛГАРИЯ
И СВЕТОВНАТА КРИЗА**

София
2019

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	7
Българският народ преди и след	
Берлинския конгрес	11
Борба за обединението на българите	28
Балкански съюз	40
Руската дипломация и Балканската война	69
Новият курс на българската политика	86
Изолирането на България и нейните	
християнски съседи. Световната война	116
Неутралитетът на България	135
Българо-турско приятелство	168
Воюващите Велики сили и България	178
Включване на България в Световната война.	
Освобождението на Македония	189
Войната с Румъния.	
Положението на Германия и Австро-Унгария	207
Централните сили и Америка.	
Неутралитетът на България спрямо САЩ	244
Опит за мир	258
Брест-Литовск и Украинската република	275
България в Букурещ, Добруджа	294

Прегговор

Трудно може да поставим Васил Рагославов в Пантеона на нашите най-големи и заслужили държавници. Напротив, представата за него днес е по-скоро като за един безскрупулен политик, преследващ властта на всяка цена. Една такава оценка няма да е в никакъв случай пресилена, макар тя да не взема предвид някои важни детайли.

Васил Рагославов определено може да бъде определен като амбициозен човек. Роден е в Ловеч, а брат му Михаил (Матъо) е един от най-активните членове на местния революционен комитет. Самият Васил завършва право в Хайделберг и започва работа като адвокат. Голямата му „любов“ обаче е политиката, въпреки че кариерата му в тази област е свързана повече с катастрофи и скандали, отколкото със съзидателна дейност и успешни реформи. Но ще е голяма грешка, ако само заради това пренебрегнем политическия му път, защото той наистина е интересен. Това все пак е човекът, който става министър-председател в един труден за България момент (начело на една тройна коалиция от неговата Либерална партия, Народнолибералната и Младолибералната партия) и в негова първа задача се превръща извеждането на България от Междусъюзническата война чрез подписването на Букурещкия и Цариградския мирен договор. Това също така е човекът, който през почти цялото време на Първата световна война запазва своята ръководна роля като премиер и е един от хората, вкарвали страната във Великата война. А когато в армията започват да избухват бунтове и недоволства, той подава оставка

и сякаш усещайки каква съдба го очаква, емигрира в Германия. Оттам продължава да следи развитието на българския политически живот. Прогнозата е правилна. При управлението на Александър Стамболийски срещу него е повдигнато обвинение като един от виновниците за Втората национална катастрофа.

Разглеждането и анализът на делата на който и да е човек обаче изисква все пак да дадем гумата и на самия него. Така е в настоящата книга, където ще говори именно г-р Васил Рагославов. „България и световната криза“ е написана в Германия и нейният фокус пада върху участието на България в Първата световна война, а под „световната криза“ авторът има предвид именно съдбоносните събития от 1914 до 1918 г. Но произведението разглежда и други важни епизоди. Започва от възраждането на българската гържаба и злостастния за нея Берлински договор и завършва с последните месеци от Първата световна война, приключила също толкова злостастно за България. Това е една много удобна рамка, тъй като включва времето от възникването на мечтата за обединена целокупна България до момента, в който сякаш става ясно, че тази мечта е на път да угасне.

В рамките на този дълъг период авторът прави преглед на множество събития, на които той самият е съвременник – преврата срещу княз Александър Батенберг, Съединението, избора на Фердинанд за княз, Младотурската революция, Балканските войни и много други. Естествено, най-голямо внимание предизвикват спомените му за бурното време около началото на Първата световна война и включването на България в нея. Тук читателят няма как да не забележи, че са представени не само положителните, а и някои отрицателни страни от съюза с Германия, макар са-

мият Рагославов да е привърженик на обвързването с нея. Особено интересни са документалните свидетелства, които прилага – договори, ноти, писма, до които в качеството си на министър-председател той е имал достъп. Друго достойнство на книгата е фактът, че е писана на достъпен език, което я прави подходяща за всеки, проявяващ интерес към темата.

И на последно място не бива да забравяме, че мемоарите, независимо чии, винаги изразяват определена степен на лично мнение и оценка, които понякога може да се разминават с истината. Това изисква да прилагаме достатъчно голяма критичност към размислите на бившия премиер.

С тези уточнения читателят може да се впусне в дълбините на българската политическа история и да види как изглеждат събитията през очите на един изключително спорен български държавник, но въпреки това държавник, оставил своята следа и по такъв начин представляващ неизменна част от родната ни история.

Мартин Чорбаджийски

Българският народ преди и след Берлинския конгрес

В църковната си борба срещу фанариотското духовенство в Цариград българският православен народ извоюва със султански ферман от 1870 г. своето духовно обединение.

За българската независима църква нямаше политическа граница: православните българи в Дунавска България, Македония, Тракия и Моравско попадаха под управлението на българската екзархия, извън нея оставаха само няколкостотин хиляди гъркомани, така наречените патриаршисти. Това обаче беше само временно, защото враждата между екзархисти и патриаршисти не беше толкова голяма, че рано или късно да не позволи сливането им.

Ала след Освобождението и политическата подялба на българския народ, извършена чрез Берлинския договор от 1878 г., се накърни единството на българската църква, запазено беше това единство само от Учредителното Народно събрание в Търново. В конституцията на Княжество България беше записано, че новата българска държава е неразделна част от българската църковна власт и ще се подчинява на Светия синод, където и да се намира той. Българският екзарх си остана в Цариград, както беше и преди Освобождението. Чрез българската църковна власт се запазваше духовното обединение на православния ни народ, доколкото това беше възможно, тъй като според Берлинския договор част от екзархийските епархии се присъединиха към Сърбия и Румъния – Нишката и Пиротската митрополия ни се отнеха от сръбската църква, а Тулчанско, част от До-

ростоло-Червенската епархия – от Румъния. Другите митрополи в Македония и Тракия, заедно с онези от Княжество България, останаха по султанския ферман пак под ведомството на българската екзархия.

Политически обаче народът бе поделен, оставен пог разни режими – във васално на турския султан княжество, в автономна Източна Румелия, в Македония и Тракия под властта на Турция, в Моравско – на сърбите, и в Добруджа – на румънците. Така разделеният народ нямаше защо да бъде благодарен за извършеното от европейските дипломати на Берлинския конгрес. Ала от този конгрес не бяха задоволени и славянофилите в Русия, защото с него се унищожаваше спечеленото чрез руското оръжие в Санстефанския договор. Така за България бе начертана една програма за борба за обединение на политически разпокъсания народ.

Недоволството на България се подкрепяше и от руските военни и граждански лица, които останаха в качеството на военни инструктори и държавни чиновници в княжеството и в Източна Румелия. Още в първите дни сред българите се насади, съвсем естествено и лесно, омраза и враждебност към създателите на Берлинския договор, главно към Германия и конкретно Бисмарк, когото смятаха за душата на конгреса. Също и към Австро-Унгария, която бе прокарала одобрението на Руско-австрийския договор от 1877 г., според който славянска Босна и Херцеговина, заедно с Новопазарския санджак, ѝ се даваха да ги управлява. Тя бе дала и силна поддръжка на Сърбия да получи за сметка на България Пиротско и Нишко. Най-чудното беше, че слабо се агитираше срещу Англия, макар да бе известно, че в Берлин първите виновници за унищожението на Санстефанска България са били английските дипломати Дизраели и Солсбъри.

Още в началото на своето политическо възраждане България имаше особена симпатия към Великобритания. По образеца на Англия се бяха организирани в Княжество България политическите партии: консервативна и либерална. На българска почва такова едно партийно групиране, разбира се, нямаше нищо общо с английските партии. Българските консерватори всъщност се опасяваха да не би дадените на народа обширни свободи да донесат зло и нещастие на страната, вместо въздигане и напредък, докато либералите бяха убедени, че само чрез свободата води към напредък.

Българският народ, в своето огромно мнозинство, беше на страната на либералите. Докато консерваторите искаха известни ограничения в основния закон на Княжество България, то либералите дори до фанатизъм бяха защитници на Търновската конституция.

Българският народ от освободените и неосвободените турски области след Берлинския конгрес прегърна новото си знаме: Санстефанска България от 3 март 1878 г. То се поддържаше и от руските недоволни елементи, които се ползваха с голямо доверие в България, признателна за освобождението и обнадеедена за доосвобождение, за довършване на освободителното дело. По начинанието на генерал Скобелев и на други руски хора се създадоха въоръжените гимнастически дружества в Източна Румелия, главната им цел беше да помогнат за обединението на българския народ. Който беше за народното знаме, той беше приятел на народния идеал и обратното.

Пловдивският преврат от 1885 г. получи подкрепата и одобрението на целия български народ. Чрез него се осъществяваше част от народния идеал – обединението на Южна България, така наречената в Берлин Източна Румелия, с Княжество България. Никой българин не мо-

жеше да бъде против Съединението. С голямо огорчение и голяма изненада посрещна признателният за освобождението си български народ съпротивата на руското правителство срещу този народен акт – съединението, толкова желано и от самите руснаци. Освободителката на България да не иска да одобри съединението – това наистина беше непонятно за искрените български широки маси! Ала водачите и родолюбците в България не можеха да се откажат от народния идеал. Против него не можеше да бъде и българският княз Александър, ако искаше да запази престола си. Не се противопоставиха на първо време нито руските офицери инструктори на българската войска, нито руският генерал княз Кантакузин, тогава министър на войната в България, докато по заповед от Петербург не бяха уволнени от българска служба и не бяха отзобани в Русия. Така започна първата явна руско-българска разпра.

Докакто българският народ, отсам и оттатък Балкана, се подготвяше да защити с оръжие Съединението от сюзерена Турция, нашата съседка Сърбия, подкрепена от австро-унгарската дипломация, в името на балканското равновесие обяви война на България. Правителството на Гарашанин разчиташе на сигурен успех, войната бе обявена в същата минута, когато руският император издаде заповед към руските офицери да напуснат България. Можеше ли да не се разчита на победа в обявената от сръбския крал Милан война, след като българската войска беше останала без офицери? Тази надежда на сръбите личеше в заповедите на военно началство към войската, която се беше отправила на поход към новата българска столица София през Цариброд и към дунавския град Видин през Кула.

Но сръбският крал и генералите му не си правеха сметката, че ще посрещнат българския народ, воден от

своя млад княз Александър и неговите капитани и че ще претърпят позорно съкрушение при Сливница и Пирот!

За жалост, в успеха на българската сила се съмняваха не само чужденците, но и някои софийски първенци, които, начело със своя владика Климент, се бяха подготвили да посрещнат в двора на българския княз в София победителя – крал Милан, и които бяха готови да свалят княза и да коленичат пред руската легация, за да молят за прошка руския цар за българското презрешение.

Този позор обаче българският народ не преживя, защото без генерали и руски офицери, но при пълно съгласие, най-необходимото условие във всяка война, победи своя враг. Военният свят нарече с право тази война „победата на капитаните над генералите“. Нещо повече, понеже беше щастлив, българският народ с удовлетворение, а не с упрек четеше височайшето писмо, направено със съгласието на руския пратеник в Пирот полковник Каулбарс, в което се изказваше сърдечна благодарност към руските офицери – инструктори на българската войска, която не била посрамила на бойното поле своите учители. Наистина куриозно и доста поучително!

При все това обаче руската дипломация и след извоюваното Съединение полагаше всички усилия да се възстанови статуквото на Балканите. Това поддържаше и Австро-Унгария, която беше съюзник на сърбите. За България на Цариградската конференция се застъпи Англия, нейният дипломатически агент в София Ласелс не криеше симпатията на своето правителство за българското съединение. Демонстративна беше обиколката му в Южна България, в която придружаваше княз Александър. Самостоятелната борба на българите се нравеше на английските политици. Няма съмнение, че благосклонността на кралица Викториа към

княз Александър улесняваше политиката на английското правителство по българското дело.

Тук е мястото да спомена какво е казал на един български гържавник Лорд Солсбъри няколко години след Берлинския конгрес: „Ние мислехме, че сте руснаци и че Русия чрез вас ще се простре до стените на Одрин. Затова се трудехме да ви задържим. Не знаехме за вашия народен гений и за неугържимия ви стремеж за самостоятелен политически живот“.

Австро-Унгарското правителство споделяше напълно руското искане по отношение на българското съединение. Но и там имаше вече българофилско течение. Граф Андраши вече беше отстъпил от своите убеждения в Берлин за създаване на колкото е възможно по-малка България. Той не се съгласяваше с декларациите на граф Калноки, министъра на външните работи, и се съпротивляваше срещу разделянето на България. Калноки обаче получи одобрението на император Франц Йосиф да подкрепи политиката на Русия.

И Германия със своя канцлер Бисмарк не подкрепяше българското съединение. Резултатът беше, че дипломатически Източна Румелия се запази при предпологаем нов Органически устав за управление, като фактически беше избран за пожизнен генерал-губернатор българският княз под фиктивното съзеренство на султана. Един вид се създаде персонална уния за Княжество България и Източна Румелия, която да се подновява в края на всеки петгодишен период. Междувременно в Южна България действаха законите на княжество, с което тя ставаше неразделна част от него. Решението на Цариградската посланическа конференция остана неизпълнено след станалия на 9 август 1886 г. военен преврат, който свали княз Александър от българския престол. Предизвиканата контрреволюция върна из-

гонения от военните княз в България, но той доброволно се отказа от престола и замина за Дармщад при родителите си, като предаде управлението на княжеството на тричленното регентство: Стамболов, Каравелов, Муткуров, и на коалиционното правителство Радославов – Начович.

Княз Александър Батенберг се радваше на любовта на целия народ, който му беше признателен, защото се съгласи с народната воля и застана начело на провъзгласеното в Пловдив на 6 септември 1885 година Съединение, а също и заради героизма му при Сливница във войната срещу сърбите. Той беше изцяло предан на народния идеал за обединение и решително се застъпваше за българските интереси. Посветен в известни тайни на високата дипломация, той се опасяваше за бъдещето на българската държава. „Ако знаете за България онова, което аз зная, казваше той на пишещия тези редове, щяхте заедно с мен да скърбите“. Повече не обясни, защото правителството на Петко Каравелов, в което аз бях министър на правосъдието, князът считаше за русофилско. Либералите в България тогава държаха за Русия, от чиновниците и офицерите на която князът страдаше и дори лично го оскърбяваха. Не подозирах, че германският канцлер вече му беше казал, че смята съществуването на България за проблематично.

Така говореше княз Александър, след като само четири години беше управлявал в България. Той се стремеше да бъде самостоятелен и независим държавен глава, а това не беше в интерес на Русия, която приемаше новосъздадената от нея България за своя предна стража на Балканите. Русия държеше силно на своя протекторат над България. Ето защо всяко народно движение за съединение, за обединение на народа в не-

говите етнографски граници, одобрявано и ръководено от българския княз, повдигаше напрежението с руските държавници. Тук трябва да потърсим и основната причина на омразата – без останалите лични мотиви – към „русская мать“, както с гняв е наричал руският император Александър III своя роднина княз Александър, чиято леля бе майката на императора. Отмук се стигна и до военното съзаклатие на младите и неопитни български офицери при село Княжево, до София, както и до симпатията на министъра на войната от кабинета на Петко Каравелов – полковник Никифоров, руски възпитаник, към съзаклятниците. Князът беше детронизиран и откаран в руския крайдунавски град Рени с пътни разноски, отпуснати на клетвопрестъпниците от руската легация в София.

Възмущението на българския народ от предателския софийски преврат, въодушевлението му да запази своята политическа свобода, решението му да се бори срещу всички, никак не му печелеха руското доверие. Но и българският народ вече не вярваше на руските обещания и не вървеше сляпо по руската политика. Ето защо нито мисията на хитрия видински консул Карцов в София след връщането на княз Батенберг от народа, нито дипломатическата мисия на царския пратеник генерал Каулбарс в България след абдикацията на княз Александър успяха. Преди всичко българският народ искаше да има княз, какъвто обаче руското правителство все още не желаше, под предлог, че Великото народно събрание можело пак да избере Александър Батенберг или друг от рода му.

Царският пратеник Каулбарс, брат на бившия министър на войната в България генерал Каулбарс, междувременно агитираше в София – в руската легация, на обществените събрания на гражданите, а и пъту-

ваше из страната, не за ползата от мира и порядъка. Той вербуваше офицери и привърженици, за да предизвика размирици срещу регентите и правителството, оставени от Батенберг и лишени от доверието на руския император. Следователно царската омраза не беше насочена само срещу немца Батенберг, а и към българските регенти и министри. Няма съмнение, че подобно поведение на един чужди дипломат, акредитиран към българското правителство, бе нетърпимо и осъдително, ала то не възмущаваше дипломатите в София въпреки всички оплаквания и ноти на българското правителство.

Най-накрая предизвиканите от руските агенти улични стълкновения в Пловдив и конституирането на Великото народно събрание за избиране на княз във Велико Търново въпреки протестите на генерал Каулбарс принудиха руското правителство да отзове генерала и да прекъсне дипломатическите си отношения с Княжество България. Заминаването на руските дипломати не направи особено впечатление сред обществото. Напротив, то донесе успокоение на духовете, защото вратите на руските консулства се затвориха за противонародни агитации. Русия повери своите интереси в княжеството на германските представители. Макар да се прекъснаха дипломатическите отношения с Русия, Великото народно събрание, като искаше още веднъж да засвидетелства народната признателност към нея, единодушно избра на вакантния престол датския принц Валдемар. Той беше шурей на руския император Александър III, но без съгласието на царствения си зет отказа да дойде в България.

Следователно бе вярно официалното руско изявление, че на Русия не е угоден само княз Александър Батенберг и някой от неговото семейство, а и всеки друг,

който не би бил руски губернатор. Не се вярваше, че Русия сериозно поддържа кандидатурата на княз Мингрелски. „Това би било презрение към България от руския цар“, казваше народът. Великото народно събрание обаче вече беше свободно в избора на княз. За такъв през юни 1887 г. то избра принц Фердинанд, който предварително бе дал съгласието си да стъпи на българския престол. Княз Александър Батенберг, омразен и досаден на Русия, бе заместен от друг, но отношенията ѝ с княжеството не се подобриха. Напротив, руското правителство протестира срещу избора на Великото народно събрание и не признаваше неговата легитимност. Това спираше султана, като съюзен на васалното княжество, както и другите Велики сили, подписали Берлинския договор, да признаят княз Фердинанд. Никоя от тях не вземаше инициативата, за да изпълни тази формалност, предвидена в Берлинския договор и конституцията на княжеството и одобрена от всички Велики сили – изборът на български княз да се извършва свободно от народа, без никоя чужда страна да има право да оспорва законността и да отказва признаването му. Очевидно България беше оставена изцяло на разположение на руската политика. Кой управлява новото българско Княжество, какво става там – това не беше интересно за силите. „Руско-българският спор не заслужава да разваляме отношенията си с Русия“, заявяваше в германския райхстаг през 1887 г. канцлерът. „Свършено ни е безразлично кой управлява България и какво става там. Аз държа на думите си за померанския гренадир¹.“

Този спор остана нерешен през цялото царуване на руския император Александър III. Признаването на княз

¹ Прословутият цитат на Бисмарк гласи: „Балканите не струват кости дори и само на един померански гренадир“.

Фердинанд от руска страна стана през 1896 г. при царуването на последния руски император, нещастния Николай II. Едва след десет години Високата порта и Великите сили одобриха действието на Великото народно събрание и признаха княз Фердинанд Сакскобургготски за законен държавен глава на Княжество България.

Дотогава руската дипломация се опитваше да отстрани княз Фердинанд и да предизвика размирици в княжеството, даже предлагаше да окупира България. Несъгласието на Англия, Австро-Унгария и Германия обаче осуети това руско решение. След падането на Стефан Стамболов и смъртта на Александър III през 1894 г. политиката на българското правителство пое в нова посока – насочи се отново към Русия. Направиха се опити да се установят искрени отношения с руското правителство при големи отстъпки от страна на държавния глава и българското правителство. Тронните слова на княза винаги на първо място подчертаваха предаността и лоялността на признателна България към освободителката. Покръстването на престолонаследника княз Борис по православен обред; издигането на великолепен паметник пред входа на Народното събрание в знак на признателност към Царя Освободител Александър II построяването на хубави паркове и мавзолей паметник в Плевен, Горна Студена и Пордим за съхраняване на костите на загиналите руски войници; военните маневри на Шипка с участие на официална Русия – всичко утвърждаваше новия курс на българската политика.

Ала събитията идваха едно след друго, все така жестоки и неумолими, за да затвърдят преубежденията на българския народ, че Санстефанска България ще се възстанови с руска помощ. Политиката на официална Русия вече не беше благоприятна за България. Това

нагледно личеше от политиката на руските консули в Турция. Македонските българи вече не се ползваха с покровителството на православните руски представители, които търсеха да изкажат симпатия и благоволение към сърбофилите. Нещо повече, те се старяха да създадат сърбофили навсякъде, където и както можеха. Цариградската гръцка патриаршия изпрати сръбския митрополит Фирмилиан в Скопие, където от години вече имаше български екзархийски митрополит. Това беше наложено от Русия, на която султан Хамид не можеше да откаже. Това всъщност не беше и против политиката на Турция – всяване на омраза и несъгласие между християнските народи в империята. Българското правителство гържеше тогава на приятелството на руския министър граф Владимир Ламсдорф, който лично посети София през 1902 г. и обеща облаги на България, ако мирува и се съгласи. Даже между Русия и България се сключи приятелски договор, по силата на който Русия гарантираше целостта и интегритета на българската държава (чл. 3 от договора от 1902 г.). Въпреки този договор на следващата година избухна голямо въстание в Битолския вилает, което струваше на българите много скъпо. За интересите на екзархистите в Турция се застъпваха само духовните местни български власти и търговските агенти на княжеството в Солун, Битоля, Скопие и Дедеагач.

Естествено беше, че софийската политика започна да лабира: новият курс беше с всички държави, ако е възможно, да бъдем в добри отношения. А това още по-малко можеше да получи одобрението на руските дипломати при естественото съперничество между Великите сили, заинтересовани от балканските въпроси. От това лабирание на българската външна политика се подновиха образуваните още през 1882 г.,

по времето на княз Батенберг, две крайни течения в страната – русофилски и националистически лагер. Ту светеше ярко източната зора на българския политически хоризонт, ту залязваше. Така се съставяха и правителствата в княжеството.

България вървеше към крайната си цел – обединение на сънародниците ни, уповавайки се главно на своите сили. 25-годишното мирно развитие и засилването на гържавата обнадеждваха свободния народ, че ще стигне до пълна сполука. Ето защо решението на всяко българско правителство за действаща мярка към осъществяването на Санстефанската програма намираще пълна всенародна подкрепа. Голяма част от македонската и тракийската младеж, живееща в Турция или изселена в България, се организираше самостоятелно за борба срещу политическия потисник на народа и решително, кога със, кога – без никакъв план, но винаги патриотична, раздухваше огъня за революцията срещу цялата Отоманска империя. Тя геройски даваше живота си с мисълта, че изпълнява един свещен, патриотичен дълг към отечеството.

Това похвално и безпримерно самопожертвование на българската младеж ожесточаваше владетелите на Македония и Тракия срещу българското население, което морално и материално все повече страдеше. Тези действия на младежта подобряваха позициите на българските съперници – враждебните чужди народности, пред турците. Те бясно и жестоко преследваха и наказваха дори най-малко заподозрените в бунтовничество българи, докато гърците и сърбите мислеха не само за сваляне на турското иго, а и за духовното и политическо покоряване на българския народ в македонските санджаи. Дори азиатските, чисто турски вилаети, където не живеяха българи, бяха цел за гърците.

Положението на македонските и тракийски българи не се подобри по дипломатически и миролюбив начин, нито по силата на 23-тия член на Берлинския договор, нито от австро-руската сделка от 1903 г. в Мюрцигег. Административните реформи и надзорът на Великите сили, без участието на Германия, се посрещнаха от македонските българи с недоверие. За подигравка те биваха наречени „лъдарски реформи“. От тях ако не друго, поне основните европейски правителства се запознаха на място с македонското население и особено с мнозинството, което безспорно бе българско. Но имаше ли българското население полза от това? Този международен контрол над турското управление и турските финанси в Македония продължи до избухването на младотурската революция на 10 юли 1908 г., лълката на която беше гр. Солун в Македония.

Юлската революция, предвождана от двамата млади офицери – Енвер бей и Ниази бей, беше посрещната с искрена симпатия и от българското население, което се надяваше, че чрез провъзгласяването на турската конституция ще получи права в новата парламентарна държава. А и мнозина от македонските революционери и четнически войводи имаха стари връзки и познанства с младотурските водачи.

Българските чети излязоха от горите и скритите места и слязоха в Солун и други македонски и тракийски центрове. Дори през април 1909 г., когато военните в Цариград въстанаха срещу младотурското правителство, за да върнат стария режим на султан Хамид, когато комитетът на младотурците с 30 000 души маршируваше към Цариград и за няколко дни победи и свали от престола султан Хамид, цял български отряд от Македония взе участие в тази войска. Ала надеждите не се сбъднаха. И младотурският режим не след

дълго се оказа мащеха на българското население, каквато беше и сваленият. Възприетата от младотурците политика беше националистическа, в полза на отоманците – всъщност обаче само в полза на турците.

При този ред на нещата не се очакваше друго, освен възстановяване на старите практики. Така и стана. Българските революционери, с малки изключения, се пръснаха по своите райони и влязоха отново в своята роля – четничеството възкръсна. Външната македонска организация, която беше спряла работа след хуриета², поде с нови сили и при нови обстоятелства задачата си. Задача още по-сложна от всеки друг път заради съперничеството на сръбските и гръцките организации в Турция и съседните кралства.

Правителствата на съседите ни се намираха в по-добри дипломатически отношения с Цариград от българското, макар че някои кръгове искрено се стараяха да завържат с новия турски режим добри съседски отношения. За тази цел се основа в София комитет за българо-турско сближаване. Забележително беше, че той се ръководеше от бившия министър-председател Григор Начович, идеята на когото беше да се привлечат в комитета хора от всички политически партии и кръгове на обществото, за да се създаде обща платформа. Тази идея намираще отклик сред младотурските политици, които обаче не искаха да смесват интересите на България с тези на българите в турската държава.

В тамошния парламент бяха допуснати едва трима – четирима българи, представители на Македония и Тракия, за да защитават българските интереси. Комбинирането – грубо и произволно, на изборните

² Хюриет или хуриет – от турски език – „свобода“, е другото название на Младотурската революция.

колегии, за да бъде разкъсано компактното българско население, показваше пред външния свят едно незначително българско малцинство, което позволяваше да се твърди, че в младата парламентарна Турция сред християнските народи в Тракия и Македония сръбският и гръцкият елемент значително надминават българския. Тази младотурска хитрост и лукавост подгряваше из основи начинанието на софийските пратеници за турско-българско сближаване. А че такова неискрено отношение не беше никак в интерес на двете съседни държави, е лесно разбираемо. Едно истинско сближаване между млада Турция и България би объркало тайните планове на някои от Великите сили, хвърлили око на Цариград, на морските проливи, на европейските турски земи и на онези в Азия и Африка.

Следователно първата патриотична задача на новото турско парламентарно управление трябваше да бъде да привлече различните народности в империята, да ги събере за общата кауза, а не да ги отлъчва от себе си, както направи с българите, принуждавайки ги да се съюзят с враждебни към България държави.

Младотурците отказаха да се занимаят сериозно с разрешаването на българския въпрос в Тракия и Македония, а той вече беше доста назрял. Това беше и тяхната фатална грешка. Делата на младотурците не отговаряха на техния девиз „обединение и напредък“. Те се ласкаеха да вярват, че веднъж възкресили конституцията на Митхад паша от 1876 г., времето на султан Хамид, с която се даваха равни права на всички граждани, без разлика във вяра и народност, са направили вече всичко. Наистина деспотизмът на червения султан беше отстранен. На първо време в империята обществото беше доволно от извършения преврат и зарадвано от въвеждането на съвременни европейски

наредби, но това възхищение у народите лесно и бързо минава. Временна и наблюдаваща отстрани беше и политиката на европейските държави, впрочем доста благоволителни към младотурския режим.

Делата на новото управление в Турция донесоха разочарование най-напред сред македонското българско население, а след него и в европейската дипломация, която се върна на старото си отношение към турския изток. За Русия и Великобритания Ревалската програма³ не беше загубила от своята сила и значение. Новите цариградски управници се убедиха скоро в тази печална истина.

³ На Ревалската среща през юни 1908 г. руският император Николай II и английският крал Едуард VII обсъждат редица важни проблеми от международното положение в Европа и Азия. Сред засегнатите теми е и македонският въпрос.

Борба за обединението на българите

Балканите са мястото на изненадите за европейската дипломация, казват предводителите на тази дипломация. Всъщност обаче тази изненада, за която те обвиняват размирните балкански народи, идва най-вече от страна на техните обвинители. Положението на Турция, на така наречената болна и намираща се в агония Турска империя, обнадеждаваше големите европейски сили и най-вече съседните на „болнавия“, че ще получат тлъсто и голямо наследство. Това обаче не засягаше малките, разнородни и разностранни, съперничащи помежду си балкански народи. Те очакваха да вземат своя нищожен пай от турското султанско наследство, утешаващи се с хитро скроената от дипломацията на силните формула: „Балканите – за балканските народи“.

Въстанията на християнските турски поданици, например през 1875 г. в Босна и Херцеговина, в Северна България (Ново Село, Батошево, Кръвеник), в Тракия (Стара Загора, Копривщица, Батак, Панагюрище) на следващата година, даваха, то се знае, основания на дипломатите на Великите сили заедно и поотделно да обсъждат положението на Балканския изток. Предвид разнородните интереси и съперничеството им за плячката, която разчитаха да получат от Турската империя в Европа, Азия и Африка, те не можаха да вземат окончателно решение, което да задоволи всички. Не можаха да изпълнят единодушно каквото и да било свое решение в полза на нещастните християнски народи на Балканите.

Това несъгласие на Великите сили даваше гуша на турския абсолютизъм и помагаше за разпадането на

Турция. То само отлагаше за неопределено време подялбата ѝ. На него се дължеше и неосъществяването на постановленията от посланическата конференция в Цариград от 1876 г.¹ и изолацирането на войната, обявена на следващата година от Русия.

Колко по-изгодно щеше да бъде за Турската империя, ако тя не разчиташе така лекомислено на несъгласието между европейските дипломати. Съветниците на султана вероятно повече се доверяваха на английската политика, в която намираха спасението на старата турска държава, отколкото на здравия разум. Ако бяха изпълнени постановленията на Цариградската конференция, Турция би се лишила от досегашния ред на управление на империята, ала с отстъпването на част от това управление на своите народи те щяха да станат съпричастни към работата на цялата отоманска държава, за съществуването на която щяха да имат не по-малък интерес от самите турци. По този начин по-лесно щеше да се постигне необходимото възобновяване, така нужно за съществуването на империята, отколкото с прибъгването до парламентаризма чрез копирането на конституцията от султана. Една конституция, която не задоволи никого и загина веднага след раждането си.

Парламентаризмът на великия везир Митхад Паша не спря стремежите на европейската дипломация към Турция. След Цариградската конференция тя намери за най-естествено да остави по-нататъшните действия на най-пряко заинтересованите и най-близки до Турция сили – Русия и Австро-Унгария. Отдавна и при различни случаи германският канцлер беше убедил

¹ Цариградската конференция събира посланиците на Великите сили, акредитирани към Високата порта, в периода 23 декември 1876 г. – 20 януари 1877 г. На нея са обсъдени териториалните промени на Балканите и е предложено българите да получат две области на автономия.

европейските дипломати, както и държавните глави на Русия и Австро-Унгария, че работите в Турция не представляват никаква грижа на Германия. Имперският канцлер прещедро раздаваше турските земи и проливи на съседните велики държави. Срещу цената на приятелството си с Русия той беше оставил Австро-Унгария и Русия да се споразумяват за турското наследство – източната част от европейските ѝ земи се смяташе за руски периметър, а западната – дори до Солун, за австро-унгарски. Претенции да получи пай от турското наследство имаше и трета държава – Италия, която не се задоволяваше само с Албания, давана ѝ от Бисмарк и обещавана от Англия. Последната обаче продължаваше да гледа с недоверие на руските опасни искания, затова съветваше турците да не отстъпват пред тях. Това най-накрая накара Русия да се реши с оръжие в ръка да принуди Турция да се откаже от Балканите, където християнските народи не преставаха да се бунтуват.

Руско-турската война, в която се намесиха Сърбия и Румъния, завърши за няколко месеца в полза на Русия. Турция, победена и съкрушена, подписа на 3 март 1878 г. Санстефанския предварителен договор, който трябваше да бъде одобрен от руския цар и от султана в двуседмичен срок. Според него Високата порта признаваше окончателно независимостта на Черна гора, Сърбия и Румъния. Създаде се нова държава – Българско автономно трибутарно княжество² с народно християнско правителство. Всички подробности по устройството на Княжество България, по правата и задълженията на тази нова държава, бяха предвидени в договора. На Босна и Херцеговина се даваха европейските предложения

² Трибутарната държава е зависима, поставена в подчинено положение спрямо друга държава – суверен.